

Любов КАНІШЕВСЬКА,

orcid.org/0000-0002-4190-1601

доктор педагогічних наук, професор,

заступник директора з науково-експериментальної роботи

Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України

(Київ, Україна) mazila060192@ukr.net

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА У СТАРШОКЛАСНИКІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті визначено специфіку формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів: особливості контингенту вихованців (соціальне сирітство; наявність деприваційного синдрому тощо); зростання поза межами сімейного середовища; негативний вплив умов інтернатних закладів на психічний, соціальний розвиток учнів (заорганізованість життєдіяльності школярів, відсутність індивідуального підходу до дитини, гіперопіка вихованців тощо); низький рівень поінформованості, необізнаність у питаннях сексуальної культури; недостатнє використання потенційних можливостей позаурочної діяльності у контексті зазначеної проблеми тощо.

Схарактеризовано педагогічні умови формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів: розробка та впровадження у позаурочну діяльність інтернатних закладів авторської програми «Відповідальне батьківство»; використання потенційних можливостей позаурочної діяльності в контексті досліджуваної проблеми; підготовка педагогів інтернатних закладів до відповідального батьківства у старшокласників.

На різних етапах наукового пошуку було використано такі методи дослідження: теоретичні – аналіз, порівняння, класифікація, узагальнення – для визначення специфіки формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів; емпіричні – прогностичні (експертної оцінки) – для визначення та обґрунтування педагогічних умов формування готовності до відповідального батьківства у зазначеного контингенту здобувачів освіти.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної багатогранної проблеми формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів. Подальші наукові пошуки можуть бути спрямовані на дослідження гендерних відмінностей у процесі формування відповідального батьківства у зазначеного контингенту здобувачів вищої освіти.

Ключові слова: *готовність до відповідального батьківства, старшокласники, інтернатні заклади, специфіка формування готовності до відповідального батьківства, педагогічні умови, позаурочна діяльність.*

Liubov KANISHEVSKA,

orcid.org/0000-0002-4190-1601

Doctor of Sciences in Education, Professor,

Deputy Director for Research and Experimental Work

Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine

(Kyiv, Ukraine) mazila060192@ukr.net

FORMATION OF READINESS FOR RESPONSIBLE PARENTHOOD AMONG HIGH SCHOOL STUDENTS OF BOARDING SCHOOLS

The article defines the specifics of the formation of readiness for responsible parenthood among high school students of boarding schools: features of the contingent of pupils (social orphanhood; the presence of deprivation syndrome, etc.); growth outside the family environment; the negative impact of conditions of boarding schools on the mental, social development of students (organization of life of schoolchildren, lack of individual approach to the child, overprotection of pupils, etc.); low level of awareness, ignorance in matters of sexual culture; insufficient use of potential opportunities in the context of this problem, etc.

The article describes the pedagogical conditions for the formation of readiness for responsible parenthood among high school students of boarding schools: development and implementation of the author's program «Responsible Parenthood» in extracurricular activities of boarding schools; use of potential opportunities for extracurricular activities in the context of the problem under study; preparation of teachers of boarding schools for responsible parenthood among high school students.

At different stages of the scientific search, the following research methods were used: theoretical – analysis, comparison, classification, generalization – to determine the specifics of the formation of readiness for responsible

parenthood among high school students of boarding schools; empirical – predictive expert assessment – to determine and justify the pedagogical conditions for the formation of readiness for responsible parenthood among the specified contingent of educational applicants.

The conducted research does not exhaust all aspects of the multifaceted problem of forming readiness for responsible parenthood among high school students of boarding schools. Further scientific research can be aimed at studying gender differences in the process of forming responsible parenthood among the specified contingent of higher education applicants.

Key words: *readiness for responsible parenthood, high school students, boarding schools, specifics of forming readiness for responsible parenthood, pedagogical conditions, extracurricular activities.*

Постановка проблеми. В умовах сьогодення особливої актуальності набуває проблема готовності молоді до відповідального батьківства, оскільки інститут сім'ї переживає суттєві труднощі: зростає кількість розлучень, внаслідок чого збільшується кількість неповних сімей і дітей, які виховуються одним із батьків, масово поширюється соціальне сирітство.

За таких обставин особливої значущості набуває проблема формування в молодого покоління готовності до відповідального батьківства, що підтверджено у державних документах, зокрема Законах України: «Про освіту» (2017), «Про охорону дитинства» (2001), Сімейному кодексі України (2002), Постановах Верховної ради України: «Про заходи щодо посилення охорони материнства та батьківства» (1998), «Про деякі заходи щодо підтримки здоров'я сім'ї, безпечного материнства та батьківства» (2005), Постановах Верховної ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Сімейна політика України – цілі та завдання» (2015), Рекомендаціях парламентських слухань на тему: «Інститут сім'ї в Україні: стан проблеми та шляхи їх вирішення» (2011), у яких зазначено, що пріоритетним напрямом визначено впровадження програм підготовки молоді до формування відповідального батьківства.

Особливого значення набувають ці питання для вихованців інтернатних закладів, оскільки більшість із них – педагогічно занедбані діти, які позбавлені найважливішого інституту соціалізації – сім'ї, або цей досвід має асоціальний характер.

Аналіз досліджень. До вивчення проблеми формування готовності молоді до відповідального батьківства зверталися сучасні українські вчені (І. Бех, Л. Гончар, І. Зверева, В. Кравець, Т. Кравченко, С. Красін, Г. Лактіонова, О. Лемещенко, В. Постовий, О. Смалько, В. Шахрай тощо).

Основні напрями організації позаурочної діяльності інтернатних закладів, дотичні до проблеми виховання у старшокласників сімейних цінностей та готовності до сімейного життя набули висвітлення в дослідженнях (А. Грітчиної, Л. Канішевської, Л. Карпушевської, Л. Кузьменко, С. Свириденко тощо). Специфічні риси вихованців

шкіл-інтернатів знайшли відображення в працях учених (А. Галігузової, Я. Гошовського, В. Мухіної, А. Прихожан, Н. Толстих та ін.).

Незважаючи на проведені дослідження, проблема формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів не була предметом спеціального дослідження.

Своєчасність й актуальність дослідження проблеми формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів зумовлені необхідністю розв'язання низки суперечностей між:

- суспільною значущістю проблеми формування готовності до відповідального батьківства у молоді та недостатньою увагою до розв'язання цієї проблеми;

- значним виховним потенціалом позаурочної діяльності інтернатних закладів та його недостатнім використанням у процесі формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників;

- усвідомленням педагогами інтернатних закладів значущості проблеми формування готовності до відповідального батьківства та їхньою недостатньою методичною підготовленістю.

Мета статті – розкрити специфіку формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів; визначити педагогічні умови формування готовності до відповідального батьківства у зазначеного вище контингенту здобувачів освіти.

Для досягнення цієї мети було використано комплекс методів: *теоретичні* – аналіз, порівняння, класифікація, узагальнення – для визначення специфіки формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів; *емпіричні* – прогностичні (експертної оцінки) – для визначення та обґрунтування педагогічних умов формування готовності до відповідального батьківства у зазначеного вище контингенту здобувачів освіти.

Виклад основного матеріалу. Готовність до відповідального батьківства старшокласників передбачає сформованість у них комплексу якостей, що поєднує позитивне ставлення до бать-

ківства, наявність знань, навичок і вмінь з основ репродуктивної культури і сімейної педагогіки, емоційну розвиненість та усвідомлення відповідальності як майбутнього батька/матері перед дітьми, сім'єю, суспільством (Шахрай, 2020: 52).

Сучасні інтернатні заклади покликані здійснювати спеціально організовану роботу з формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників. Головними завданнями формування готовності до відповідального батьківства у зазначеного вище контингенту здобувачів освіти є:

1) ознайомлення старшокласників з основами законодавства про шлюб та сім'ю;

2) розширення знань учнів щодо сутності відповідального батьківства; з основ репродуктивного здоров'я;

3) сприяння усвідомленню старшокласниками значущості проблеми готовності до відповідального батьківства для окремої особистості та суспільства в цілому;

4) формування у старшокласників позитивних мотиваційних настановлень на створення у майбутньому щасливої сім'ї, на народження та виховання дітей (Kanishevskaya, 2021);

5) підготовка старшокласників до виховання основних соціальних ролей, необхідних для повноцінного і змістовного життя в суспільстві (громадянина, фахівця, сім'янина) (Канішевська, 2012).

Ранній юнацький вік – сенситивний для формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів, оскільки у цей період відбувається інтенсивний розвиток особистості, статеве дозрівання, розвивається потреба до самовиховання; побудова життєвих планів і перспектив; вироблення певних стандартів, ідеалів, зразків мужності та жіночності; пошук сенсу життя (Шелест, 2016: 61–62).

Вчені Л. Канішевська, С. Свириденко, Л. Кузьменко, О. Бернацька, Л. Карпушевська, А. Грітччина, О. Ляшук стверджують, що ознаками сформованості цінностей сімейного життя у старшокласників шкіл-інтернатів є особистісні ціннісні установки щодо створення майбутньої сім'ї, що задають спрямованість та вмотивованість їхнього життя, а також потреби, інтереси, за допомогою яких вихованці оцінюють значущість сім'ї для окремої особистості та суспільства загалом. Дослідники стверджують, що дефіцит батьківської ласки, незадоволена потреба в прийнятті і любові часто стають причинами негараздів в особистісному житті дівчини-вихованки інтернатного закладу. Пошук утіхи, бажання бути потрібною часто призводить до того, що дівчата рано вступають у сексуальні стосунки, часто не впорядковані, що при-

зводить до розчарувань, незапланованої вагітності, абортів та відповідних травматичних переживань (Формування цінностей сімейного життя у вихованців закладів інтернатного типу, 2015: 159).

Дослідниця А. Грітччина стверджує, що більшість юнаків-вихованців інтернатних закладів виявляють недостатні знання щодо моральних якостей (відповідальності, турботливості, мужності, працелюбності), необхідні для виконання ролі майбутнього сім'янина; мають викривлені уявлення про себе як майбутнього сім'янина; епізодично виявляють бажання самовдосконалення себе як майбутнього сім'янина; мають труднощі у спілкуванні з представниками протилежної статі (Грітччина, 2016: 88–90).

Визначено специфіку формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів:

1) Особливості контингенту вихованців інтернатних закладів (соціальне сирітство; наявність деприваційного синдрому, емоційна нестриманість; високий рівень дитячої соціальної дезадаптації; низький потенціал їх життєвої самореалізації, споживацьке ставлення до держави і суспільства). Вихованці інтернатних закладів зростають поза межами сімейного середовища або засвоїли негативний досвід сімейних стосунків.

2) Порушення статевої ідентифікації у вигляді гіпермаскулінної або гіперфемінної поведінки; відсутність зразків для засвоєння соціальних ролей, таких, як подружжя, батьки, партнери; низький рівень статевої поінформованості; необізнаність у питаннях сексуальної культури; спотворене уявлення про особливості статевої поведінки; відсутність підготовки до відповідального батьківства (Грітччина, 2016).

3) Негативний вплив умов інтернатних закладів на психічний, соціальний розвиток учнів, а саме заорганізованість життєдіяльності школярів, наслідками якої є: орієнтація поведінки дитини на тотальний контроль з боку педагогів, відсутність індивідуального підходу до дитини, гіперопіка вихованців; обмеження соціального простору, наслідками якого є: вимушена адаптація до великої кількості однолітків; формальні вимоги до всіх учнів поза диференційованістю їхніх здібностей та інтересів (Канішевська, 2011).

4) Відсутність системності у роботі з формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників; переважання вербальних форм і методів виховання (Канішевська, 2013: 234); недостатнє використання потенційних можливостей позаурочної діяльності у контексті зазначеної проблеми; відсутність методичного забезпечення

процесу формування готовності до відповідального батьківства у зазначеного вище контингенту здобувачів освіти (Kanishevskaya, 2021);

Названі чинники значно ускладнюють процес формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів.

Результати діагностики рівнів готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів зумовили необхідність теоретичного обґрунтування педагогічних умов формування готовності до відповідального батьківства у зазначеного контингенту здобувачів освіти.

Під педагогічними умовами розуміємо «спеціально створені й запроваджені в педагогічну практику фактори» (Бондарчук, 2011: 87), які сприяють оптимізації процесу формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників шкіл-інтернатів.

За допомогою експертного оцінювання було визначено педагогічні умови формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів:

- розробка і впровадження у позаурочну діяльність інтернатних закладів авторської програми «Відповідальне батьківство»;

- використання потенційних можливостей позаурочної діяльності в контексті досліджуваної проблеми;

- підготовка педагогів інтернатних закладів до відповідального батьківства у старшокласників.

Однією з педагогічних умов формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів є *розробка та впровадження у позаурочну діяльність інтернатних закладів авторської програми «Відповідальне батьківство»*, яка складається з п'яти модулів: «Роль сім'ї і батьківства в становленні особистості», «Репродуктивне здоров'я молоді», «Основи сімейного виховання», «Підготовка старшокласниць інтернатних закладів до відповідального материнства», «Підготовка юнаків-старшокласників інтернатних закладів до відповідального батьківства».

Основні завдання програми: сприяння формуванню у старшокласників інтернатних закладів традиційної цінності сім'ї та шлюбу, престижності материнства і батьківства; поглиблення знань щодо сутності відповідального батьківства; ознайомлення з психолого-педагогічними основами відповідального батьківства.

У процесі реалізації вищезгаданої програми використовуються різноманітні *методи*: бесіди, переконання, приклад, вправління, групові дискусії, метод проєктів, створення та аналіз педагогіч-

них ситуацій, мозковий штурм, рольові та імітаційні ігри; *форми*: години спілкування, тематичні бесіди, проєктна діяльність, відеопрезентації, інсценування, робота в малих групах, розв'язання проблемних ситуацій, заняття з елементами тренінгу, колективний перегляд та обговорення фільмів (Kanishevskaya, 2021: 195).

Наступна педагогічна умова – *використання потенційних можливостей позаурочної діяльності в контексті досліджуваної проблеми*. Сучасні інтернатні заклади мають певний потенціал щодо формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників. По-перше, відбувається більш тривале спілкування учнів з педагогом, завдяки чому з'являється можливість для спостережень за вихованцями у різноманітних умовах і формах діяльності, організації взаємодії педагогів та вихованців на основі педагогічної підтримки, що сприяє найбільш повному розкриттю особистості вихованця (Канішевська, 2011). По-друге, за умови цілеспрямованої роботи педагогічних колективів у контексті зазначеної проблеми, можливо здійснювати своєчасну діагностику і корекцію рівнів готовності старшокласників до відповідального батьківства. По-третє, залучення вихованців у соціально-культурну діяльність за різноманітними напрямками (навчально-пізнавальну, трудову, ціннісно-орієнтаційну, художньо-естетичну, комунікативну тощо) сприяє формуванню соціального досвіду школярів. По-четверте, широке використання форм і методів формування готовності до відповідального батьківства у зазначеного контингенту здобувачів освіти сприяє поглибленню знань щодо сутності відповідального батьківства та формування у старшокласників позитивних мотиваційних настановлень на створення у майбутньому сім'ї та народження дітей.

Педагогічна умова – *підготовка педагогів інтернатних закладів до відповідального батьківства у старшокласників*, яка передбачає: організацію цілеспрямованої роботи з метою надання їм необхідних знань з теорії і методики формування готовності до відповідального батьківства; формування емоційно-ціннісного ставлення педагогів інтернатних закладів до проблеми формування готовності до відповідального батьківства в юнаків і дівчат.

Для реалізації цієї умови було запропоновано інтерактивні заняття з педагогами інтернатних закладів, а саме: «Сутність і структура поняття «готовність до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів», «Особливості формування готовності до відповідаль-

ного батьківства у старшокласників інтернатних закладів», «Діагностика рівнів готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів», «Формування ціннісного ставлення до репродуктивного здоров'я старшокласників інтернатних закладів», «Оптимізація форм і методів формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів у позаурочній діяльності».

Робота з педагогами сприяла підвищенню емоційно-позитивної мотивації щодо формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів (Канішевська, 2021: 304).

Висновки. Визначено специфіку формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів: особливості контингенту вихованців (соціальне сирітство; наявність деприваційного синдрому тощо); зростання поза межами сімейного середовища; негативний вплив умов інтернатних закладів на психічний, соціальний розвиток учнів (заорганізованість життєдіяльності школярів, відсутність індивідуального

підходу до дитини, гіперопіка вихованців тощо); низький рівень поінформованості, необізнаність у питаннях сексуальної культури; недостатнє використання потенційних можливостей позаурочної діяльності у контексті зазначеної проблеми тощо.

Визначено та схарактеризовано педагогічні умови формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів: розробка та впровадження у позаурочну діяльність інтернатних закладів авторської програми «Відповідальне батьківство»; використання потенційних можливостей позаурочної діяльності в контексті досліджуваної проблеми; підготовка педагогів інтернатних закладів до відповідального батьківства у старшокласників.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної багатогранної проблеми формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів. Подальші наукові пошуки можуть бути спрямовані на дослідження гендерних відмінностей у процесі формування відповідального батьківства у зазначеного контингенту здобувачів вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондарчук А. Я. Виховання у студентської молоді культури сімейних відносин: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова; Київ, 2011. 219 с.
2. Грітчина А. І. Формування готовності юнаків загальноосвітніх шкіл-інтернатів до виконання ролі майбутнього сім'янина: дис. канд. пед. наук: 13.00.07 / Інститут проблем виховання НАПН України; Київ, 2016. 249 с.
3. Канішевська Л. В. *Виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності: монографія*. К.: ХмЦНП, 2011. 368 с.
4. Канішевська Л. В. Реалізація педагогічних функцій загальноосвітніх шкіл-інтернатів у контексті підготовки вихованців до самостійної життєдіяльності. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць*. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012. 16 (1), 84–91.
5. Канішевська Л. В. Дослідження проблеми підготовки старшокласників шкіл-інтернатів до самостійного життя. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць*. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 17 (1), 283–299.
6. Канішевська Л. В. Методична підготовка педагогів шкіл-інтернатів до формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Огієнка*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 41 (1), 300–305.
7. Liubov Kanishevskaya Pedagogical conditions for formation of readiness for responsible parenting among high school students in boarding schools. . *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi: zb. nauk. prats*. Kyiv: Instytut problem vykhovannia NAPN Ukrainy, 2021. 25 (1), S. 190–196. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць*. Київ: Інститут проблем виховання НАПН України, 2021. 25 (1), С. 190–196.
8. Формування цінностей сімейного життя у вихованців закладів інтернатного типу: монографія / Канішевська Л. В., Свириденко С. О., Кузьменко Л. В., Бернацька О. Б., Карпушевська Л. Р., Грітчина А. І., Ляшук О. С.; за заг. ред. Канішевської Л. В. Харків: Друкарня «Мадрид», 2015, 222 с.
9. Шахрай В. М. Формування готовності старшокласників до відповідального батьківства: основні поняття дослідження. *Інноватика у вихованні*, 2020, II. (2), 48–54.
10. Шелест Н. А. Формування ціннісного ставлення до створення сім'ї у студентів аграрних коледжів у позааудиторній діяльності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. / Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини; Умань, 2019. 284 с.

REFERENCES

1. Bondarchuk A. Ya. Vykhovannia u studentskoi molodi kultury simeinykh vidnosyn [Education of a culture of family relations among young students.]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.07 / Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova; Kyiv, 2011. 219 s. [in Ukrainian].
2. Hritchyna A. I. Formuvannia hotovnosti yunakiv zahalnoosvitnikh shkil-internativ do vykonannia roli maibutnoho simiany [Formation of readiness of young men of general education boarding schools to fulfill the role of a future family man.]: dys. kand. ped. nauk: 13.00.07 / Instytut problem vykhovannia NAPN Ukrainy; Kyiv, 2016. 249 s. [in Ukrainian].
3. Kanishevska L. V. Vykhovannia sotsialnoi zrilosti starshoklasnykiv zahalnoosvitnikh shkil-internativ u pozaurochnii diialnosti : monohrafiia. [Education of social maturity of high school students of general education boarding schools in extracurricular activities: monograph.]. K. : KhmTsNP, 2011. 368 s. [in Ukrainian].
4. Kanishevska L. V. Realizatsiia pedahohichnykh funktsii zahalnoosvitnikh shkil-internativ u konteksti pidhotovky vykhovantsiv do samostiinoi zhyttediialnosti [Implementation of pedagogical functions of secondary boarding schools in the context of preparing pupils for independent life]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi: zb. nauk. prats*, 2012, 16 (1), S. 84–91. Kirovograd: Imeks-LTD. [in Ukrainian].
5. Kanishevska L. V. Doslidzhennia problemy formuvannia tsinnosti simeinoho zhyttia u starshoklasnykiv zahalnoosvitnikh shkil-internativ [Research of the problem of formation of values of family life at senior pupils of comprehensive boarding schools]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriiia «Pedahohika, psykhohohiia, filosofiiia»*, 2016, № 253, S. 63–67. [in Ukrainian].
6. Kanishevska L. V. Metodychna pidhotovka pedahohiv shkil-internativ do formuvannia hotovnosti do vidpovidalnoho batkivstva u starshoklasnykiv. [Methodical preparations of boarding school teachers for formation of readiness for responsible parenting among high school students]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka. Drohobych: Vydavnychi dim «Helyetyka»*, 2021. 41 (1), 300–305. [in Ukrainian].
7. Liubov Kanishevska Pedagogical conditions for formation of readiness for responsible parenting among high school students in boarding schools. . *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi : zb. nauk. prats*. Kyiv: Instytut problem vykhovannia NAPN Ukrainy, 2021. 25 (1), S. 190–196. [in English].
8. Formuvannia tsinnosti simeinoho zhyttia u vykhovantsiv zakladiv internatnoho typu: monohrafiia [Formation of values of family life among pupils of boarding schools: monograph.]. / Kanishevska L. V., Svyrydenko S. O., Kuzmenko L. V., Bernatska O. B., Karpushevska L. R., Hritchyna A. I., Liashchuk O. S.; za zah. red. Kanishevskoi L. V. Kharkiv: Drukarnia «Madryd», 2015, 222 s. [in Ukrainian].
9. Shakhrai V. M. Formuvannia hotovnosti starshoklasnykiv do vidpovidalnoho batkivstva: osnovni poniattia doslidzhenia. *Innovatyka u vykhovanni* [Formation of high school students' readiness for responsible parenthood: basic concepts of research.], 2020, II. (2), 48–54. [in Ukrainian].
10. Shelest N. A. Formuvannia tsinnisnoho stavlennia do stvorennia simi u studentiv ahrarnykh koledzhiv u pozaaudytornii diialnosti [Formation of a value attitude to family creation among students of agricultural colleges in extracurricular activities.]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.07. / Umanskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Pavla Tychyny; Uman, 2019. 284 s. [in Ukrainian].